

SOCIALINĖ VALSTYBĖ KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

Juozas Žilyš *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 2714546
Elektroninis paštas ktk@mruni.lt*

Pateikta 2006 m. lapkričio 1 d., parengta spausdinti 2006 m. lapkričio 28 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami pagrindiniai socialinės valstybės bruožai, socialinės valstybės doktrinos raidos aspektai. Siekiama parodyti, kad socialinės valstybės konstitucinis apibūdinimas, nors ir visapusiškai susijęs su žmogaus socialinių teisių ir laisvių formulavimo apimtimi konstitucijose, nėra lemiantis veiksnys apibūdinant socialinį valstybingumą. Analizuojant socialinių teisių ir laisvių istorinę raidą, atsižvelgiama į Lietuvos konstitucinį paveldą ir daroma išvada, kad nors šiuolaikinėje Lietuvos Konstitucijoje nėra socialinės valstybės apibrėžimo, tačiau Konstitucijos normų visuma išreiškia valstybės socialinę orientaciją. Išskirtinai daug dėmesio skiriama oficialiajai konstitucinei doktrinai, kurią formuluoja ir plėtoja Konstitucinis Teismas. Konstatuojama, kad konstitucinėje jurisprudencijoje vis akivaizdesnė tendencija išvelgti valstybės priedermes žmonių socialinės saugos srityje, suvienyti teisinės valstybės ir socialinės valstybės požymius į vientisą demokratinės valstybės sampratą.

Pagrindinės sąvokos: konstitucija, socialinė demokratija, socialinė valstybė, socialinės teisės, oficialioji konstitucinė doktrina.

1. SOCIALINĖ VALSTYBĖ KONSTITUCIONALIZMO RAIDOJE

Žmogaus socialinių, ekonominių teisių ir laisvių sampratos turinio raidą lėmė istoriniai socialiniai ekonominiai, politiniai veiksniai, kurių veikiamos brenimo ir idėjos dėl valstybės ir konstitucijos socialinės paskirties, konstitucinių vertybių, kurios reiškė žmonių lūkesčius dėl teisingesnio ir visavertiškesnio socialinio gyvenimo. Pirmuoju konstitucijų raidos laikotarpiu vyravo valstybės valdžios organizavimo, asmeninės, politinės teisės ir laisvės [1, p. 107]. 1789 m. Prancūzijoje paskelbtoje Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje paminėta tik nuosavybės teisė, kuri buvo įvertinta kaip neliečiama ir šventa [2, p. 108, 109]. 1793 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje žmonių socialinio saugumo klausimas taip pat minimas tik bendrais bruožais. Štai rašoma, kad visuomenės globa yra šventa pareiga, kad visuomenė privalo išlaikyti neturtinguosius, ieškodama jiems darbo ir aprūpinimo lėšomis negalinčius dirbti asmenis [2, p.

117–119]. Antruoju raidos etapu konstitucijose pradėjo ryškėti dėmesys socialinėms teisėms, konstitucijose pradėtos reguliuoti naujos socialinių santykių sritys [1, p. 107]. Darytina prielaida, kad tokią konstitucinio reguliavimo kryptį nulėmė socialinė suirutė ir skurdas Europoje po Pirmojo pasaulinio karo, politiniai ideologiniai veiksniai.

Šių konstitucijų kontekste išskirtinai pažymėtina 1921 m. kovo 17 d. Lenkijos Respublikos Konstitucija, kurioje daugeliui socialinių teisių ir laisvių suteiktas konstitucinis rangas, numatytos atitinkamos garantijos. Pripažįstant visų rūšių nuosavybę, Konstitucijos 99 straipsnyje buvo nustatyta, kad įstatyme gali būti „varžomos viešųjų reikalų tikslams piliečių ir jų teisėtai sudarytų sąjungų teisės laisvai naudotis žeme, vandenimis, mineralais ir kitomis gamtos gėrybėmis“. Konstitucijoje deklaruota, kad darbas, kaip svarbiausias Respublikos turtingumo pagrindas, visada bus valstybės ypatingai saugomas. Konstitucijos 102 straipsnyje skelbiama: „Savo darbui kiekvienas pilietis turi teisės reikalauti valstybės globos, o nesant darbo, nepajėgiant dirbti, ligoje ir kituose nelaiminguose atsitikimuose, – socialinio

* Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakulteto dekanas, konstitucinės teisės katedros profesorius.

draudimo, kurį nustatys tam tikras įstatymas.“ Konstitucionalizuotos ir kitos socialinės teisės ir laisvės [3, p. 203–229].

1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos kūrėjams ir leidėjui taip pat buvo aktualūs socialiniai klausimai, dėl kurių aštriai diskutuota Steigiamajame Seime. Konstitucijoje skelbta, kad „visose ūkio srityse kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė“, „ūkio gyvenimas yra tvarkomas taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo“. Konstitucijoje buvo suformuluotas XIII skyrius „Socialinė apsauga“. Čia buvo deklaruojama tai, kad įstatymuose saugoma ir globojama „žmogaus darbo pajėga“. Įtvirtinta, kad valstybė saugo darbininką „ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir darbo trūkstant“. Dėl realios ekonominės ir socialinės Lietuvos valstybės padėties ir Konstitucijos rengėjų pažiūrų šiuose skyriuose esančios Konstitucijos nuostatos buvo ryškiai nutolusios nuo liberalios koncepcijos, kurios apskritai kupina visa Konstitucija. Ją socialistinių idėjų kryptimi pakoregavo ne tik valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų ideologija, bet ir katalikiškoji socialinė koncepcija [4, p. 136].

Valstybės socialinė orientacija dar akivaizdesnė 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje (V skyrius „Šeima ir motinystė“; VI skyrius „Auklėjimas ir švietimas“; VII skyrius „Darbas“; VIII skyrius „Tautos ūkis“; IX skyrius „Sveikata ir socialinė apsauga“). Apibrėžiant nuosavybės teisę skelbta, kad valstybė saugo nuosavybės teisę, nustatoma, kad „Turtas deda jo valdytojui pareigą turto naudojimą derinti su Valstybės reikalais“. Nustatant pagrindines Tautos ūkio kryptis buvo teigiama, kad „Valstybė remia naudingas piliečių ūkinės pastangas ir, kai tatoi reikalinga, pati imasi ūkinės veiklos“. Tarsi apibendrinant valstybės politikos strategiją, Konstitucijoje skelbiama: „Rūpindamasi tikslinga ir taisyklinga Tautos ūkio santvarka ir veikimu, Valstybė prižiūri ir rikiuoja ūkio ir jo atskirų įmonių veikimą“. Nors konkrečiomis konstitucinėmis normomis ir nebuvo apibrėžta, kaip valstybė spręs sveikatos ir socialinės apsaugos problemas, valstybės politikos gairės suformuluotos taip: „Valstybė rūpinasi piliečių sveikata“, „Valstybė rūpinasi dirbančiais ir jų šeimomis ligos, senatvės ir nelaimingų atsitikimų atvejais“; „Valstybė siekia, kad negalintieji aprūpinti savęs ir savo šeimos piliečiai būtų aprūpinti“ [4, p. 255–256].

Vertinant socialinių ekonominių teisių konstitucinio reguliavimo patirtį 1918–1940 m. Lietuvos Respublikoje, yra prielaidų tvirtinti, kad to laikotarpio konstituciniuose aktuose, būtent 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje, buvo išreikštas valstybės aktyvus vaidmuo ne tik ūkinėje srityje: formuluotos ir valstybinės organizacijos rūpybos funkcijos žmonių socialinio saugumo srityje. Atsižvelgiant į visa tai galima teigti, kad valstybės vaidmuo socialinėje politikoje, įtvirtintas to meto nuolatinėse konstitucijose, yra ir Lietuvos konstitucinė tradicija, kuri tam tikru mastu buvo išreikšta 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Socialinės valstybės doktrinos įtvirtinimas ir tolesnė plėtra susijusi su Vokietijos, Prancūzijos, Italijos, Ispanijos ir kitų Europos valstybių konstitucijų, kurios

buvo priimtose po Antrojo pasaulinio karo, raida [1, p. 107]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors konstitucijose žmogaus socialinės ekonominės teisės įtvirtinamos nevienodu mastu, daugelio valstybių socialinė orientacija yra akivaizdi. Štai šiuolaikinės Vokietijos socialinio valstybingumo principas laikomas vienu iš penkių pagrindinių Pagrindiniame įstatyme įtvirtintų konstitucinių principų. Vokietijos Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalyje skelbiama, kad Vokietija yra socialinė federalinė valstybė, 28 straipsnio 1 dalyje – apie tai, kad Vokietija yra socialinė teisinė valstybė. Taigi socialinės valstybės idėja sujungiamą ir su valstybės santvarkos forma, ir su teisinės valstybės koncepcija. Tokia sąveika grindžiama įsitikinimu, kad socialinės valstybės turinys nėra ir negali būti atskirtas nuo teisinės valstybės principo, kuris yra visuomenės demokratinės sistemos pagrindas. Vokietijos valstybės socialinis apibūdinimas pirmiausia reiškia tai, kad valstybė negali nesirūpinti tais, kurie socialine prasme yra pažeidžiami ir kad valstybė turi prisiimti dalį atsakomybės už jų socialinę būseną. Tai nereikia, kad čia siekiama sukurti visuotinės gerovės valstybę ir vien tik valstybės valdomą ir organizuojamą ekonominę sistemą. Šio principo esmė yra ta, kad valstybė stengiasi vienodai paskirstyti našą pačiai valstybei ir piliečiams, ir atskiriems piliečiams. Socialinės valstybės principas yra svarbiausias Vokietijos socialinės rinkos pagrindu sukurtos ekonomikos modelio elementas [5, p. 108–109].

Vienas būdingiausių 1946 m. Italijos Respublikos Konstitucijos bruožų, išskiriantis ją iš kitų tuo laikotarpiu priimtų konstitucijų, yra tas, kad joje nustatyta tokia visuomenės ekonominė sistema, kuri pagrįsta įvairiomis nuosavybės formomis ir ribota private nuosavybe. Nors Konstitucijoje private nuosavybė neneigiamą, tačiau liberalizmas private nuosavybės socialiniuose santykiuose taip pat nedeklaruojamas. Konstitucijoje nėra normų, kuriose nuosavybė būtų skelbiama šventa ir neliečiama. Konstitucijos 1 straipsnyje pabrėžiama, kad Italija – demokratinė Respublika, besiremianti darbu. Šis valstybės socialinės paskirties aspektas plėtojamas ir kituose konstituciniuose nuostatuose. Antrame straipsnyje deklaruojamas reikalavimas, kad žmonės vykdytų pareigas, pagrįstas politiniu, ekonominiu ir socialiniu solidarumu. Valstybė pripažįsta visų piliečių teisę į darbą, laiduoja sąlygas, kurios užtikrina šios teisės realumą, taip pat saugo visas darbo formas ir jų naudojimą [6, p. 149]. Teisės į darbą klausimas Italijos Respublikos Konstitucijoje siejamas su nuosavybės santykiais, įtvirtintais daugelyje konstitucinių normų. Nuosavybės konstitucinė koncepcija reiškia tokiais apibendrinančiomis nuostatomis: 1) nuosavybė gali būti valstybinė, kooperatinė ir privati, o ekonominės vertybės priklauso valstybei, bendruomenėms ir privatiems asmenims; 2) įstatymu gali būti nustatomos nuosavybės ribos, siekiant užtikrinti nuosavybės socialinę funkciją ir nuosavybės prieinamumą visiems. Privati nuosavybė gali būti paimama bendriems interesams, užtikrinant kompensacijų išmokėjimą; 3) privati ūkinė veikla yra laisva, tačiau ji negali prieštarauti visuomeniniam naudingumui arba daryti žalą žmogaus saugumui, laisvei ir

orumui; 4) įstatyme gali būti numatytos priemonių programos ir kontrolė, kuriomis remiantis viešoji ir privati ekonominė veikla gali būti nukreipiama ir koordinuojama vadovaujantis socialiniais tikslais; 5) Konstitucijoje nustatoma valstybės pareiga šalinti ekonomines ir socialines kliūtis, kurios faktiškai varžo piliečių laisvę ir lygybę, trukdo asmenybei visapusiškai tobulėti ir realiai visiems darbuotojams dalyvauti šalies politinėje, ekonominėje ir socialinėje organizacijoje [6, p. 150].

Pažymėtina, kad socialinių teisių ir laisvių istorinė raida patvirtina tai, kad šių teisių įtvirtinimas konstitucijose, valstybės įsipareigojimo užtikrinti jų įgyvendinimą formulavimas konstituciniuose tekstuose vyko daug lėčiau negu politinių, pilietinių asmens teisių pripažinimas. Viena iš priežasčių, kuri lėtino šį procesą, buvo konstitucijos tiesioginio taikymo klausimas ir tai, kad visas teises, kurios skelbiamos Konstitucijoje, galima ginti teisme. Taigi ir praeityje, ir dabartyje diskutuojama, ar galima užtikrinti socialinių teisių gynimą teisme tokiu mastu, kaip ir politines, pilietines ir asmenines teises? Ir šiuo metu socialinės teisės dažnai vertinamos kaip „antro rango“ teisės, sakoma, kad tai ne teisės, o politiniai pažadai, todėl jų įgyvendinimą lemia ne tiek teisiniai veiksniai, kiek visuomenės ir valstybės ekonominės, materialinės galimybės ir kt. [7, p. 163–165].

2. SOCIALINĖS VALSTYBĖS SAMPRATOS PAGRINDINIAI BRUOŽAI

Konstitucinės teisės teorijoje socialinės valstybės samprata grindžiama remiantis keliais aspektais. Reikėtų turėti galvoje, kad sąvoka *socialinė* aiškinama kaip visuomeniškumą apibrėžianti kategorija. Taip interpretuojant valstybės sociališkumą reikėtų daryti išvadą, kad socialinė valstybė prisiima atsakomybę už visuomenės egzistavimą. Šiuo atveju pabrėžtina, kad valstybė sąveikaudama su visuomene neturėtų nukrypti į du kraštutinius: 1) valstybės dominavimą visuomenės atžvilgiu (totalitarizmą); 2) visišką socialinių santykių liberalizmą, kai valstybė įgyvendina tik *naktinio sargo* funkcijas. Kitas požiūris į socialinę valstybę remiasi tuo, kad žmogus yra visuomenės narys, kurį su visuomene bendrija sieja visapusiški saitai. Vadinasi, asmuo yra priklausomas ne tik nuo kitų individų, bet ir nuo visuomenės apskritai. Vien tik taip vertinant valstybės socialinę misiją, vėl pastebimi pavojai, kurie gali būti išreikšti valstybės diktatu individui iš vienos pusės, o iš kitos – visiška individo laisve visuomenėje ir bendraujant su kitais [8, p. 65].

Labiausiai paplitusi nuomonė, kad socialinė valstybė yra tokia valstybinė organizacija, kuri padeda silpnesniam visuomenės nariui remdamasi socialinio teisingumo pagrindais, siekia padidinti savo įtaką skirstant ekonomines gėrybes. Vadinasi, valstybės uždavinys yra užtikrinti ne tik socialinę santarvę, tačiau ir kiekvieno žmogaus socialinį orumą. Šiuo atveju sociališkumo sąvoka suprantama siaurąja, t. y. tiesiogine reikšme, kuri apima konkrečias žmogaus socialines garantijas [7, p. 65].

Liberaliosios demokratinės *globos valstybės* vaidinyje valstybė vertinama kaip autonominė institucinė galia, pajėgianti suderinti ją veikiančias socialines jėgas taip, kad jų konfigūracija atitiktų socialinį interesą arba kad susiklostytų tokia politinė konfigūracija, kuri būtų palanki ilgalaikiai socialinei pažangai. Pluralistinėje globėjiškos valstybės modelio versijoje valstybė vaizduojama kaip išlyginamoji galia, restruktūrizuojanti socialinę sandarą taip, kad ši būtų palankesnė socialiai bei ekonomiškai silpnesnėms grupėms, nes būtent šios grupės didžiausią poveikį daro įėjus politikai, ypač balnuodamos rinkimuose [9, p. 379–380].

Po Antrojo pasaulinio karo ilgą laiką buvo laikomasi nuomonės, kad socialinės valstybės samprata apima tik žmonių socialinių ekonominių teisių deklaravimą ir jų įtvirtinimą konstitucijose (teisė į darbą, teisė į poilsį, teisė į socialinį aprūpinimą ir t. t.). Ilgainiui vis labiau stiprėjo įsitikinimas, kad socialinės valstybės turinys yra daug platesnis. Vis aktyviau pradėta teigti, kad valstybė negali likti nuošalyje nuo to, ar sudaromos sąlygos aprūpinti žmones darbu, perskirstyti valstybės biudžeto lėšas, užtikrinti žmonėms pragyvenimo minimumą, imtis tokių priemonių, kurios padėtų didinti smulkiųjų ir vidutinių savininkų sluoksnį, imtis veiksmų apsaugoti darbuotojo teises. Socialinės valstybės sampratoje aktualėjo klausimas apie valstybės vaidmenį rūpinantis kultūra, švietimu, šeima, sveikatos apsauga, socialiniu aprūpinimu ir kitomis socialinio gyvenimo sritimis. Valstybės socialinės rūpybos politikoje vis labiau pradėta krypti į tai, kad ekonominė politika turi būti taip pat socialiai orientuota, tačiau neneigiant konkurencijos ir ekonominių laisvių. Pagal tokią valstybinės organizacijos sociališkumo sampratą, valstybė kovoja ne su turtingumu, o su skurdu, ji skatina individo atsakomybę už asmeninės gerovės didėjimą. Socialinė valstybė imasi socialinės globos tas visuomenės grupes, kurios be tokios globos negali susikurti visavertės socialinės būsenos. Neabejojama, kad pastaraisiais dešimtmečiais demokratijas stabilizavo ekonomikos augimas ir tobulėjanti socialinė politika, o tam tikri ekonominiai standartai yra svarbus ir būtinas teisinės valstybės bruožas, todėl šiuolaikinė valstybė, kad užtikrintų savo funkcionavimo ekonominius ir socialinius pagrindus, privalo dalyvauti ekonominiuose procesuose ir būti atsakinga už esminius socialinės saugos elementus [10, p. 41].

Šiuolaikinėje konstitucinės teisės doktrinoje socialinė valstybė ne supriešinama su teisine valstybe, bet sudaro nedalomą visumą, kuri apibūdina demokratinės valstybės konstrukciją. Atrodo, kad valstybės sociališkumas yra tas organiškasis junginys, kuris naikina valstybės prigimties liberaliosios ideologijos ir jos (valstybės) socialinių priedermių priešpriešą. Pagrįstai teigiama, kad socialinė teisinė valstybė – kokybiškai nauja demokratijos forma. Pastebima, kad valstybė evoliucionuoja nuo asmeniui priešiškos prie jam padedančios jėgos, todėl socialinė teisinė valstybė yra demokratinės teisinės valstybės ir jos propaguojamo teisės viešpatavimo principo išplėtojimas ir pagilinimas iki jo pilnatvės. Tai politinės demokratijos išplėtojimas į ekonominę ir socialinę demokratiją [11, p. 97]. Keldami institucijos

teisingumo klausimą siekiame išsiaiškinti, kaip ji paskirsto socialinio bendradarbiavimo naudą ir našą. Socialinio, arba paskirstomojo, teisingumo valiuta yra teisės ir jų stoka, privilegijos ir jų stoka, lygios ir nelygios galimybės, galia ir priklausomybė, turtas ir skurdas. Vertindami tam tikrą instituciją kaip neteisingą, įgyjame labai svarų argumentą prieš jos priimtinumą ir kitais požiūriais [12, p. 365].

Esame įsitikinę, kad socialinis valstybingumas svarbus ir kitu, t. y. konstitucijos saugumo, aspektu. Konstitucinės tvarkos stabilumo lemtingiausia prielaida yra tokia visuomenės būseną, kai visuomeninio gyvenimo pagrindas yra socialinis teisingumas, socialinių grupių ir jų interesų santarvė, visapusiškai pateisinamas nuosavybės santykių teisinis reguliavimas. Taigi visapusišką konstitucijų saugą užtikrina toks visuomenės ir valstybės organizavimas, kai orientuojamasi ne tik į liberalių teisų ir laisvių užtikrinimą, bet ir į viską apimančias žmonių socialinio orumo garantijas.

XX a. demokratinių valstybių raida patvirtina tai, kad valstybės socialiniai tikslai pasiekiami ne tik atitinkamos socialinės politikos realizavimo priemonėmis. Tokia valstybės politikos kryptis turi būti užtikrinama atitinkamomis ekonominės ir politinės sistemos struktūrinėmis reformomis. Tokioms reformoms turi pritarti pagrindinės politinės jėgos, kurios lemia ilgalaikę visuomenės ir valstybės raidą.

3. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA SOCIALINĖS VALSTYBĖS DOKTRINOS KONTEKSTE

Konstitucijos preambulėje deklaruojama, kad Lietuvos tauta siekia atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės. Lietuvos ekonominės politikos pagrindinis bruožas, pagaliau ir konstitucinis principas, yra tai, kad Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Reikėtų konstatuoti ir tai, kad liberaliajai ūkio raidos ideologijai ir praktikai suformuluotos konstitucinės atsvaros. Štai 46 straipsnio 3 dalyje nustatoma, kad valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, o įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę. Teigiama, kad Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalies nuostatoje „valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei“ yra įtvirtinta ne tik valstybės teisė, bet ir jos priedermė. Nei įstatymų leidžiamoji, nei vykdomoji valdžia negali nuo šios konstitucinės priedermės nusišalinti. Ūkinės veiklos teisinis reguliavimas nėra savitikslis, jis yra socialinės inžinerijos priemonė, būdas per teisę siekti tautos gerovės [13, p. 61].

Konstitucinės normos turinys dėl valstybės reguliacinių funkcijų ūkinėje veikloje visapusiškiau atskleidžiamas ne tik galiojančiuose teisės aktuose, bet ir konstitucinėje jurisprudencijoje. Štai 1995 m. kovo 8 d. nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teisės reguliacinis vaidmuo labai priklauso nuo visuomeninio gyvenimo intensyvumo. Kuo sudėtingesni žmonių socialiniai

santykiai, tuo didesnis poreikis šiuos santykius reguliuoti, t. y. priimti teisės aktus, kurie sudarytų prielaidas spręsti socialinių interesų konfliktus. Taip išvengiama atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos. Negalima pasiekti teisingumo tenkinant tik vienos grupės arba vieno asmens interesus ir kartu neigiant kitų interesus. Elgiantis vienašališkai, būtų ignoruojama humaniškoji teisės paskirtis, didėtų socialinių konfliktų galimybė. Teisė negali remtis tik daugumos arba mažumos interesais, todėl teisėdaroje siekiama derinti interesus išnaudojant optimalias šalių susitarimo galimybes [14].

Konstitucijos turinio analizė rodo, kad valstybės pozicija dėl konkrečių socialinių teisų yra skirtinga. Pirmajai grupei priklausytų tos, kurios deklaruojamos Konstitucijoje, tačiau dėl jų užtikrinimo valstybė tartum nesiima tiesioginių išpareigojimų. Štai 48 straipsnyje deklaruojama, kad žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą užmokestį už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. 49 straipsnyje skelbiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę turėti poilsį ir laisvalaikį, taip pat kasmetines mokamas atostogas, o darbo laiko trukmė apibrėžia įstatymas. Antrajai grupei priskirtinos tos socialinės teisės, kurių atžvilgiu valstybė įpareigojama imtis atitinkamų priemonių. Konstitucijos 52 straipsnyje skelbiama, kad valstybė *laiduoja* piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Kiek kitaip formuluojamas 53 straipsnis, kuriame nurodoma, kad valstybė *rūpinasi* žmonių sveikata ir *laiduoja* medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus, o įstatymas *nustato* piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinės gydymo įstaigose teikimo tvarką.

Konstitucijos visumos sampratos organišką dalis yra oficialioji konstitucinė doktrina, kurią formuluoja ir plėtoja Konstitucinis Teismas. Be oficialiosios konstitucinės doktrinos, nėra teisių galimybių visapusiškiau pažinti ir socialinių teisų bei laisvių konstitucinės visumos.

4. SOCIALINĖ VALSTYBĖ OFICIALIOJOJE KONSTITUCINĖJE DOKTRINOJE

Valstybės socialinės valstybės koncepcija konstitucinėje jurisprudencijoje iki šiol neišplėta tokiu mastu kaip teisinės valstybės doktrina. Viena iš priežasčių yra ta, kad Lietuvos valstybė, kitaip nei kai kurios kitos Europos šalys, neapibūdinta kaip socialinė valstybė, Konstitucijoje neišreikštas socialinis valstybingumas. Toks konstitucinio reguliavimo neapibrėžtumas yra tik viena iš priežasčių, nulemiančių Konstitucinio Teismo santūrumą formuluojant aiškia ir nedviprasmišką išvadą apie tai, kad socialinė valstybė yra tokia pati vertybė, kaip ir teisinė valstybė. Problemos nevienareikšmiškumą ir nevienalytiškumą nulėmė politinių, ekonominių teorijų prieštaravimas, jų pagrindu veikiančių politinių organizacijų ideologinės priešpriešos. Beje, konstitucinėje jurisprudencijoje kai kuriose Rytų ir Vidurio Europos

valstybėse, įsikūrus konstituciniams teismams, pirmajame etape taip pat buvo aktualesnė ne socialinių, bet politinių, asmeninių, pilietinių teisių problema [15, p.112].

Reikia konstatuoti ir tai, kad konstitucinėje jurisprudencijoje akivaizdžiau matomos kai kurios tendencijos. Konstitucinių normų turinio išvalgos, pareikštos Konstitucinio Teismo aktuose, plečia socialinių teisių sampratą vientisoje Konstitucijoje, valstybės socialines priedermes, užtikrina šias teises ir laisves.

1997 m. kovo 12 d. nutarime Konstitucinis Teismas, interpretuodamas Konstitucijos 52 straipsnio turinį konstatavo, kad šiame straipsnyje išreiškiamas valstybės *socialinis pobūdis*, o socialiniam aprūpinimui, t. y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie negali dėl įstatymuose numatytų svarbių priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas *konstitucinės vertybės statusas*. Teismo nuomone, tai atitinka ir valstybės funkcijų šiuolaikinę sampratą, ir XX a. Lietuvos valstybės konstitucinę tradiciją, kurios ištakos yra 1922 m. konstitucijoje. Teismas teigė, kad socialinės apsaugos priemonės išreiškia *visuomenės solidarumo* idėją. Nutarime pabrėžta, kad *abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės* pripažinimas yra svarbus užtikrinant *socialinę darną*, laiduojant asmens laisves ir galimybes apsisaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus vienas nepajėgtų įveikti. Valstybė kuria socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prirėkęs suteiktų asmeniui būtiną socialinę pagalbą [16].

Dar visapusiškiau valstybės socialinės orientacijos principas išreikštas 2003 m. gruodžio 3 d. Konstitucinio Teismo nutarime. Atkreiptas dėmesys į tai, kad pagal Konstituciją valstybei, kaip visos visuomenės organizacijai, tenka *pareiga* rūpintis savo nariais senatvės, invalidumo, nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais Konstitucijoje bei įstatymuose numatytais atvejais. Socialinės apsaugos priemonės išreiškia *visuomenės solidarumo idėją*, padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų *socialinių rizikų* [17].

Aiškindamas Konstitucijos 52 straipsnį Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą konstatavo, kad pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra *socialiai orientuota*, jos kiekvienas pilietis turi teisę į socialinę apsaugą. Socialiniam aprūpinimui, t. y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie dėl įstatymuose numatytų priežasčių negali apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas *konstitucinės vertybės statusas*. Pensijos ir socialinė parama yra vienos iš socialinės apsaugos formų, kurios nustatytos Konstitucijoje, *ipareigoja valstybę* nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones, Teismas nurodė, kad formuluotė „valstybė laiduoja“ reiškia, jog įvairios socialinės paramos rūšys garantuojamos tiems asmenims ir tokiais pagrindais, kurie nustatyti įstatymais [18].

Valstybės *socialinis pobūdis*, *valstybės socialinė orientacija* aiškinama ne tik konkrečių žmogaus socialinių teisių ir laisvių apsaugos kontekste, bet ir platesnėje

valstybės funkcijų sampratoje. Teismas teigė, kad Seimas privalo suformuoti valstybės biudžetą atsižvelgdamas į esamą socialinę ir ekonominę padėtį, visuomenės ir valstybės poreikius bei galimybes, turimus arba galimus gauti finansinius išteklius bei valstybės išpareigojimus ir kitus svarbius veiksnius. Priimdamas valstybės biudžeto įstatymą, *Seimas privalo paisyti* Konstitucijoje įtvirtinto teisingos ir darnios visuomenės siekio [13]. Teismas nurodė, kad rūpinimasis žmonių sveikata ir medicinos pagalbos bei paslaugų žmogui susirgus laidavimas *vertintini kaip valstybės funkcija*, o sveikatinimo veiklos valdymas ir priežiūra – vienas iš minėtų funkcijos elementų [19]. Reikšminga Konstitucinio Teismo pozicija dėl Konstitucijos 41 straipsnio 3 dalies. Aiškinant šią normą pabrėžta, kad ji aiškintina Konstitucijoje įtvirtintos atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekio bei visuomenės solidarumo nuostatos kontekste. Aukštojo mokslo prieinamumu kiekvienam žmogui pagal jo sugebėjimus ir nemokamo mokslo aukštosiose valstybinėse mokyklose laidavimu gerai besimokantiems piliečiams siekiama užtikrinti ne tik šių asmenų, bet ir visuomenės bei valstybės interesą – poreikį turėti aukštąjį išsilavinimą įgijusių įvairių sričių specialistų [19].

4.1. Ūkinės veiklos laisvės konstitucinis principas oficialioje konstitucinėje doktrinoje taip pat buvo aiškinamas konstitucinių vertybių visumos kontekste. Konstitucinis Teismas, pabrėždamas, kad ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva – tai teisiųjų galimybių visuma, sudaranti prielaidas asmeniui savarankiškai priimti jo veiklai reikalingus sprendimus, ne kartą pabrėždavo, jog ūkinės veiklos laisvė nėra absoliuti, o asmuo, ja naudodamasis, privalo laikytis tam tikrų privalomų reikalavimų, apribojimų. Kita vertus, nustatoma apribojimais neleistina paneigti tokių esminių ūkinės veiklos laisvės nuostatų, kaip ūkinės veiklos subjektų lygiateisiškumas, sąžininga konkurencija ir kt. [20].

Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalies nuostata apie tai, kad valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai „tautos gerovei“, buvo ir yra vienas svarbiausių argumentų interpretuojant ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos konstitucines ribas. Konstitucinis Teismas teigė, kad bendra tautos gerovė – tai gana bendras ir platus kriterijus, kurį taikant gali būti remiamasi ir *tikslingumo* argumentais. Teismas teigė, kad tautos gerovė dažniausiai atspindi materialinių gėrybių vartojimas, tačiau sąvoka *bendra tautos gerovė* neturi būti suvokiama vien materialine (arba finansine) prasme ir aiškintina atsižvelgiant ne tik į individo materialinių poreikių tenkinimą, bet ir į įvairius kitus kriterijus – tautos socialinę raidą, žmogaus saviraiškos galimybes ir kt. Sąvokos *bendra tautos gerovė* turinį Konstitucinis Teismas grindė šiais kriterijais: turi būti atsižvelgta į ekonominius, socialinius bei kitus svarbius veiksnius; ūkinės veiklos reguliavimu valstybė privalo siekti ne atskirų asmenų gerovės, bendros tautos gerovės; bendra tautos gerovė neturi būti supriešinama paties ūkio subjekto, t. y. to subjekto, kurio veikla reguliuojama, taip pat asmenų, įsteigusių, valdančių tą ūkio subjektą arba kitaip su juo susijusių, gerovei, jų teisėms ir teisėtiems interesams;

įstatymų leidėjas, kitos teisėkūros institucijos yra konstituciškai įpareigoti ūkinės veiklos teisiniu reguliavimu užtikrinti palankią teisinę terpę tokiai ūkinei veiklai, kuri, tenkindama ūkio subjekto interesus, tarnautų ir bendrai tautos gerovei [20].

Vadinasi, Konstitucinis Teismas, oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje dėl sąvokos *bendra tautos gerovė*, kuri yra ir socialinės valstybės doktrinos organišką dalis, siekė suderinti ūkinės veiklos dalyvių saviraiškos laisvę su bendraisiais socialiniais siekiniais, konsoliduoti individualius ir kolektyvinius interesus su visos tautos lūkesčiais.

4.2. Ūkinės veiklos laisvė neturėtų būti atsiejama nuo kitų konstitucinių vertybių, kurios, kaip jau minėjome, sudaro darnią konstitucinę visumą. Sudėtinė šios visumos dalis yra *darbas*, kuris socialinių vertybių sistemoje yra svarbus elementas. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad dirbantis žmogus konstitucijoje vertinamas humanistiniu požiūriu, o žmogus suprantamas ne kaip abstrakti socialinė, ekonominė arba profesinė kategorija, gamybinių santykių dalyvis, bet kaip laisva asmenybė, kurios žmogiškasis orumas saugotinas. Darbo santykių šalys yra darbuotojas ir darbdavys. Tai skirtingi pagal teises ir pareigas subjektai. Valstybės pareiga – užtikrinti darbo santykių subjektų bendradarbiavimą socialinės partnerystės pagrindu ir saugoti darbuotojo, kaip šiuose santykiuose ekonominiu bei socialiniu požiūriu dažniausiai silpnesnės šalies, teises. Konstitucijoje įtvirtinta vertybių sistema nulemia tai, kad darbo santykius ir su jais susijusias sritis reguliuojančios teisės normos turi ne tik numatyti darbuotojo apsaugą darbo procese, bet ir užtikrinti įvairias dirbančio žmogaus teisių garantijas siekiant išvengti vienos darbo santykių šalies nepagrįsto dominavimo ir kitos šalies priklausomybės [21].

4.3. Asmeninės atsakomybės ir visuomenės solidarumo sąveikos klausimas. Negalima nepaminėti, kad Konstitucinis Teismas, ieškodamas atsakymo į tai, koks yra konstitucinių normų, įtvirtinančių valstybės socialines pareigas, tikrasis turinys, nuolat atkreipdavo dėmesį į tai, kad visuomenės solidarumas su socialiai silpnesniais žmonėmis negali sumenkinti ir kiekvieno visuomenės nario individualios atsakomybės. Štai buvo pabrėžiama, kad pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne tik pasikliauti valstybės socialine apsauga. Asmens teisė į socialinę paramą ir apskritai į socialinę apsaugą interpretuotina atsižvelgiant į Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, konstitucinius asmenų lygiateisiškumo ir proporcingumo principus. Asmeniui teikiama socialinė parama neturi virsti privilegija, ji neturi sudaryti prielaidų asmeniui pačiam nesiekti didesnių pajamų, savo pastangomis ieškoti galimybių užtikrinti sau ir savo šeimai žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas. Konstitucinis Teismas darė išvadą, kad Konstitucija nedraudžia įstatymų leidėjui įstatymu nustatyti tokių socialinės paramos teikimo pagrindų ir sąlygų, socialinės paramos dydžių, jog būtų

skatinamos kiekvieno asmens pastangos pagal išgales pirmiausia pačiam pasirūpinti savo ir savo šeimos gerove ir prisidėti prie visos visuomenės gerovės. Įstatymų leidėjas turi plačią diskreciją diferencijuoti socialinę paramą, tačiau atitinkamas teisinis reguliavimas turi būti nustatomas tik įstatymu. Tai turi būti daroma laikantis Konstitucijos [22].

4.4. Nuosavybė. Nuosavybės teisių atkūrimo problema socialinių interesų kontekste. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuosavybė buvo vienas iš tų klausimų, kurie buvo plačiai aiškinami konstitucinėje jurisprudencijoje. Konstitucinis Teismas visapusiškai išnagrinėjo nuosavybės teisių prigimtinį pobūdį, jų neliečiamumą. Teismas nuolat sakydavo, kad savininkas, įgyvendindamas savo subjektines nuosavybės teises, nėra visiškai laisvas, nes nei Konstitucija, nei visuotinai pripažintos tarptautinės teisės normos nepaneigia galimybės įstatymuose nustatyti turto valdymo, naudojimo arba disponavimo juo tam tikras ribas. Savininkas, įgyvendindamas subjektines nuosavybės teises, turi atsižvelgti į viešuosius interesus. Nuosavybės teisių gynimas teisinėmis priemonėmis suponuoja ir atitinkamas tokio gynimo ribas, nes teisė visais visuomeninių santykių reguliavimo atvejais turi apibrėžtas galiojimo ribas [23]. Nuosavybės teisių suabsoliutinimas sudarytų prielaidas pažeisti kitų asmenų teises arba kitas Konstitucijos saugomas vertybes. Teisinio reguliavimo tikslas – teisingai suderinti reikšmingus interesus, užtikrinti jų pusiausvyrą ir kartu nustatyti tinkamas nuosavybės teisių gynimo ribas [24].

Nuosavybės teisių atkūrimas buvo vienas sudėtingiausių klausimų, kurį sprendė įstatymų leidėjas atkūrus Lietuvos valstybę. Teisinių ir socialinių veiksnių problemškumą nulėmė tai, kad reikėjo ne tik atkurti istorinį teisingumą paneigtų nuosavybės teisių atžvilgiu, bet ir suderinti šiuos teisėtus interesus su socialinės tikrovės aktualijomis.

Jau pirmosiose konstitucinių ginčų bylose dėl įstatymų, reglamentuojančių nuosavybės teisių atkūrimą, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad, sprendžiant žemės gražinimo buvusiems savininkams problemą, neišvengiamai susiduriama su per 50 metų suformuota ekonominiu-socialinių santykių sistema – pasikeitė žemėnauda, išsiplėtė miestai, nutiesti geležinkeliai ir keliai, magistraliniai vamzdiniai, įkurtos pramonės įmonės, funkcionuoja stambūs specializuoti žemės ūkio produkcijos gamybos kompleksai. Dėl tokių naujų aplinkybių neįmanoma ignoruoti valstybės teisės reguliuoti nuosavybės teisių atkūrimo sąlygų taip, kad būtų maksimaliai *suderinti buvusių savininkų interesai ir visuomenės poreikiai* [25].

Sprenddamas nuosavybės teisių atkūrimo į gyvenamuosius namus problemas, Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad fiziniai asmenys, pagal sandorius įsigydami gyvenamuosius namus (arba jų dalis), laikėsi tuo metu galiojusiais norminiais aktais nustatytų sandorių sudarymo taisyklių, vykdė iš sandorių atsiradusias šalies pareigas. Paneigus teisėtus sandorių pagrindus atsiradusias nuosavybės teises, būtų keičiamas jau

sureguliuotų ir susiformavusių teisinių santykių turinys [26].

Plėtodamas oficialiąją konstitucinę doktriną Konstitucinis Teismas ne kartą pabrėžė, kad įstatymų leidėjas turi diskreciją įstatymu nustatyti nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo būdus, sąlygas ir tvarką, nes valstybės prisiimtų įsipareigojimų našta tenka visai visuomenei, kurios nariai yra ir tie asmenys, kuriems atkuriamos nuosavybės teisės. Nustatydamą nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo būdus, sąlygas ir tvarką, valstybė negali prisiimti tokių finansinių bei kitų įsipareigojimų, kurie visuomenei ir valstybei būtų nepakeliami, uždėtų visuomenei neproporcingai didelę finansinę ir kitokią naštą, galėtų sukelti socialinę įtampą ir priešpriešą [29].

Teismas, nagrinėdamas nuosavybės teisių konstitucinį turinį ir išskirtinai nuosavybės teisių atkūrimo konstitucines prielaidas, siekė suderinti skirtingus socialinius interesus, atskleisti valstybės vaidmenį kuriant socialinę santarvę. Nors socialinio teisingumo principo turinys plačiau konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinamas nebuvo, jis netiesiogiai atsispindi daugelyje konstitucinės justicijos bylų. Spręsdamas teisės aktų, reglamentuojančių nuosavybės teisių atkūrimą į gyvenamuosius namus, teisėtumo klausimą, Teismas darė išvadą, kad „tuo atveju, kai gražintinų namų yra likę tik 40 proc. pagrindinių konstrukcijų, tai savininkas, kuriam atkuriamos nuosavybės teisės, turėtų kompensuoti valstybei namo pagerinimo išlaidas. Jeigu tokia prievolė nenustatoma, yra prielaidų teigti, kad tai yra *neteisinga* ir kitų visuomenės narių atžvilgiu, kurių bendrai sukauptos lėšos buvo naudojamos savininkams gražinamiems gyvenamiesiems namams pertvarkyti ir pagerinti“ [28].

Apibendrinant oficialiosios konstitucinės doktrinos teiginius dėl nuosavybės, nuosavybės teisių gynimo ribų galima konstatuoti, kad Konstitucinis Teismas kryptingai ir nuosekliai formuluoja ne tik nuosavybės neliečiamumo, bet ir nuosavybės teisių ribojimo konstitucines prielaidas. Pabrėždamas nuosavybės visuomeninę reikšmę ir tai, kad „nuosavybė įpareigoja“ [29], Teismas tartum pašalina dar vieną kliūtį pripažįstant, kad Lietuva iš esmės yra socialinė valstybė su visomis iš to išplaukiančiomis teisinėmis pasekmėmis. Konstitucinis Teismas, suformulavęs teisinės valstybės doktriną, turėtų veiksmingiau kurti ir socialinės valstybės doktriną (...), nes teisinės ir socialinės valstybės principai iš esmės yra lygiaverčiai pagal jų tiesioginį neįtvirtinimą (neįvardijimą) Konstitucijos 1 skirsnyje [30, p. 207–208].

Konstitucija, kurios visumą sudaro normos, nuostatos ir principai, yra ne tik teisinės sistemos pagrindas, t. y. aukščiausiaji teisė, aukščiausiasis teisiškumo matas, bet ir išreiškia socialinės sandaros pamatinius dėsnius, socialinės politikos orientacijas. Vadinasi, Konstitucijoje įtvirtinus Tautos ūkio funkcionavimo principus, valstybės socialines orientacijas, žmonių socialinio orumo ir jų socialinio saugumo gynimo prielaidas, Konstitucija gali būti vertinama ne tik kaip teisiškumo, bet ir kaip sociališkumo matas sprendžiant, ar teisės aktai, reglamentuojantys socialines teises, yra teisėti Konstitucijos visumos kontekste. Oficialioje konstitucinėje doktrinoje

ne tik nekvestionuojamas socialinis valstybingumas, bet vis intensyviau disponuojama konstitucinėmis vertybėmis, teigiančiomis apie valstybės socialines priedermes. Šiuo atžvilgiu pagrįstai sakoma, kad Konstitucinis Teismas neneigia valstybės socialinio pobūdžio ir valstybės institucijas varžančio socialinio teisingumo ir darnos imperatyvo, tačiau, kita vertus, neįvardija pamatinės socialinio valstybiškumo gairės ir nebrandina atitinkamos doktrinos [31, p. 192].

IŠVADOS

1. Socialinių teisių ir laisvių konstitucionalizavimą lėmė istorinės socialinės politinės sąlygos, atitinkamų politinių teisinių idėjų vyravimas konstitucijų raidos laikotarpiais. Bendruosius konstitucinės raidos dėsningumus atspindi ir Lietuvos konstitucionalizmas, laikinosios ir nuolatinės konstitucijos.

2. Socialinių teisių ir laisvių konstitucinio reguliavimo plėtra, t. y. jų konstitucinis pripažinimas, objektyviai lėmė ir valstybės socialinės paskirties, funkcijų sampratos turinio kaitą. Vis labiau stiprėjo įsitikinimas, kad tam tikri ekonominiai standartai yra svarbus ir būtinas teisinės valstybės bruožas, o valstybė privalo dalyvauti ekonominiuose procesuose ir būti atsakinga už esminius socialinės saugos elementus. Tokiame politiniame ir teisiniame kontekste socialinė valstybė ne supriešinama teisei valstybei, bet yra demokratinės valstybės organiškąji dalis.

3. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje valstybė tiesiogiai neapibūdinama kaip socialinė valstybė, Konstitucijoje įtvirtintos valstybės funkcijos reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, socialinių teisių ir laisvių konstitucinio reguliavimo apimtis sudaro prielaidas teigti, kad Konstitucijoje valstybė skatinama užtikrinti žmonių socialinę saugą, socialinį orumą ir socialinį teisingumą, kuris savo ruožtu nekonfliktuoja ir su teisiniu teisingumu.

4. Nors šiuolaikinėje konstitucinėje jurisprudencijoje socialinės valstybės oficialioji konstitucinė doktrina neišplėta, tačiau daugelyje konstitucinės justicijos bylų vis plačiau siekiama susieti teisinės ir socialinės rūpybos funkcijas. Yra pagrindas formuluoti probleminių klausimų dėl to, ar Konstitucija gali būti tuo sociališkumo matu, kuriuo remiantis vertinamas teisės aktų konstitucingumas, t. y. jų teisėtumas konstituciniame diskurse.

LITERATŪRA

1. **Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J.** Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002.
2. **Užsienio teisės istorijos** chrestomatija. Mokomoji knyga. Sud. V. Vasiliauskas. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
3. **Römeris M.** Dabartinės konstitucijos. Antrasis rinkinys. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1932.

4. **Maksimaitis M.** Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: monografija. – Vilnius: Justitia, 2005.
5. **Vainiutė M.** Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.
6. **Žilys J.** Italijos Respublikos Konstitucija // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.
7. **Baltutytė E.** Socialinės ekonominės teisės ir konstitucija: kai kurie lyginamieji aspektai // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencijos medžiaga. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
8. **Isensee J., Kirchhof P.** Gosudarstvenoje pravo Germanii. T. 1. – Moskva: Institut gosudarstva i prava PAN, 1994.
9. **Dunleavy P. O'Leary B.** Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika. – Vilnius: Eugrimas, 1999.
10. **Karpen U.** Konstitucijos įgyvendinimas: konstitucinė teisė atsižvelgiant į ekonominę ir socialinę pažangą // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. – Vilnius: Baltijos kopija, 2002.
11. **Vaišvila A.** Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius: Litimo 2000.
12. **Barry B.** Teisingumo teorijos. Socialinio teisingumo traktatas. Vertė A. Degutis. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
13. **Kūris E.** Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras // Jurisprudencija. 2005. Nr. 64 (56).
14. 1995 m. kovo 8 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų papildymo ir pakeitimo“ 8 punkto, kuriuo iš naujo išdėstytas įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 12 straipsnio pirmosios dalies 3 punktas, ir Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo papildymo ir pakeitimo“ 23 punkto, kuriuo iš naujai išdėstytas Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 16 straipsnio septintasis punktas, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1995, Nr.
15. **Adam A.** Konstitucinio Teismo statusas Vengrijoje // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Tarptautinės konferencijos medžiaga. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998.
16. 1997 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 1997, Nr. 23-546.
17. 2003 m. gruodžio 3 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija)“ // Valstybės žinios, 2003 m. Nr. 115-5221.
18. 2005 m. vasario 7 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu Nr. 506 „Dėl Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų 37 punkto (2000 m. gegužės 8 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 29 straipsnio 1 daliai (1999 m. gruodžio 23 d., 2001 m. liepos 5 d. redakcijos)“ // Valstybės žinios, 2005 m. Nr. 19-623.
19. 2005 m. sausio 14 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 2001 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo (2000 m. gruodžio 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos savivaldybių biudžetų pajamų dydį ir išlyginimą lemiančių rodiklių tvirtinimo 2001, 2002 ir 2003 metams įstatymo ir Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 16 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 5-186.
20. 2006 m. gegužės 31 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 26 d. nutarimo Nr. 1170 „Dėl cukraus rinkos reguliavimo priemonių“ 2.3, 2.4 punktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimo Nr. 879 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 12 d. nutarimo Nr. 284 „Dėl baltojo cukraus gamybos kvotos nustatymo“ pakeitimo“ 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos cukraus įstatymo 4 straipsnio 1 daliai (2000 m. gegužės 18 d. redakcija), 2 daliai (1999 m. liepos 8 d. redakcija) // Valstybės žinios, 2006, Nr. 62-2283.
21. 1998 m. rugsėjo 24 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 85-2382.
22. 2004 m. kovo 5 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimo Nr. 808 „Dėl Socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų Socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimo Nr. 441 „Dėl Socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų Socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lie-

- tuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 38-1236.
23. 1998 m. birželio 1 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 14 d. nutarimo Nr. 329 „Dėl miškams padarytos žalos atlyginimo“ 3.4 punkto 3 pastraipos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 52-1435.
 24. 1998 m. rugsėjo 24 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 85-2382.
 25. 1994 m. gegužės 27 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ papildymo ir pakeitimo“ 3 punkto dalių, kuriomis pakeistos 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 4 straipsnio penktoji ir šeštoji dalys, bei 14, 15, 16, 17, 18 ir 19 punktų, kuriais šio įstatymo 12 straipsnis papildytas 10, 11, 12, 13, 14 ir 15 punktais, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1994, Nr. 42-771.
 26. 1994 m. birželio 15 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. sausio 12 d. įstatymo „Dėl įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ pakeitimo“ 2 punkto antrosios dalies 4 punkto, kuriuo pakeistas 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 2 punktą, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. sausio 11 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ pakeitimo ir papildymo“ 2 punkto 4 papunkčio, kuriuo 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antroji dalis papildyta 4 punktu, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1994, Nr. 47-889.
 27. 2005 m. rugpjūčio 23 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kompensacijų už valstybės išperkama nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų bei tvarkos, taip pat garantijų ir lengvatų, numatytų Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymo 7 straipsnio 1 dalies (1999 m. gruodžio 23 d. redakcija) bei 2 dalies (1999 m. gruodžio 23 d. redakcija) ir dėl Lietuvos Respublikos kompensacijų už valstybės išperkama nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų bei tvarkos, taip pat valstybės garantijų ir lengvatų, numatytų Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymo 7 straipsnio 1 dalies (2003 m. spalio 14 d. redakcija) bei 2 dalies (2003 m. spalio 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 152-5605.
 28. 1998 m. spalio 27 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio 1, 4, 9 ir 11 dalių, 8 straipsnio 1 dalies, 15 straipsnio 2 punkto ir 20 straipsnio 1, 2, 3 bei 4 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 95-2642.
 29. 2000 m. gruodžio 21 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo (1995 m. vasario 21 d. redakcija) 16 straipsnio 1 dalies, 17 straipsnio 1 ir 2 dalių, 19 straipsnio ir šio įstatymo (2000 m. birželio 20 d. redakcija) 27 straipsnio 4 ir 7 dalių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ patvirtintų Tipinių daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatų 8 punkto 1, 3 ir 4 pastraipų, 10 punkto 1 pastraipos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2000, Nr. 110-3536.
 30. Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
 31. Šileikis E. Diskutuotini Lietuvos Respublikos Konstitucijos aiškinimo klausimai // Konstitucijos aiškinimas ir taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. – Vilnius: Baltijos kopija, 2002.

THE SOCIAL STATE IN CONSTITUTIONAL LAW

Juozas Žilyas *

Mykolas Romeris University

Summary

The present article seeks to disclose the main features of the social state and the aspects of the historical development of the doctrine of the social state. With respect to the fact that the concept of the social state presupposes the integral doctrine of social statehood, the article attempts to reveal at least in broad outline that the constitutional description of the social state, even though being thoroughly related to the extent of formulation of social rights and freedoms in constitutions, is not a crucial factor in the characterization of social statehood. While analyzing the historical development of social rights and freedoms of the people, the constitutional experience of the state of Lithuania is taken into consideration and the conclusion is drawn that social orientation of the state is reflected in the modern Constitution. An exceptional attention is paid to the official constitutional doctrine which is being formulated and expanded by the Constitutional Court. It is contended that a tendency to unite the features of the rule-of-law state and the social state into the integral concept of the democratic state is increasingly notable in constitutional jurisprudence.

Keywords: constitution, social democracy, social state, social rights, official constitutional doctrine.

* Mykolas Romeris University, Law Faculty, Constitutional Law Department Professor.